

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR
AKADEMIYASI
O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI
INSTITUTI
ALISHER NAVOIY NOMIDAGI DAVLAT ADABIYOT
MUZEYI
O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI**

**ALISHER NAVOIY ADABIY VA
ILMIY MEROSINI O‘RGANISH
MASALALARI**

№ 68

(XALQARO KONFERENSIYA MATERIALLARI)

2023-yil 8-fevral

TOSHKENT -2023

Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o‘rganish masalalari / – Toshkent. – 2023. – 443 b.

Ushbu to‘plam O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi hamda Respublika Yozuvchilar uyushmasi hamkorligida 2023-yil 8-fevral kuni o‘tkazilgan Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o‘rganish masalalariga bag‘ishlangan 68-ilmiy-amaliy anjuman materiallaridan tashkil topgan.

To‘plamdan filolog mutaxassislar, jumladan, ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari, doktorantlar, tayanch doktorantlar, magistratura va bakalavriat bosqichi talabalari foydalanishlari mumkin.

(Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar)

Tahrir hay’ati:

Maqsud ASADOV, f.f.d., prof., bo‘lim mudiri
Qodirjon ERGASHEV, f.f.d., katta ilmiy xodim
Sayfiddin RAFIDDINOV, f.f.n., katta ilmiy xodim
Burobiya RAJABOVA, f.f.n., yetakchi ilmiy xodim
Sirdaryoxon O‘TANOVA, f.f.n., katta ilmiy xodim
Zulayho RAHMONOVA, f.f.b.f.d, katta ilmiy xodim
Elnura QURBONOVA, f.f.b.f.d, katta ilmiy xodim

To‘plab, nashrga tayyorlovchilar:

Dilmurod ASQAROV
Nasiba JO‘RAQULOVA
Mohigul MAVLONOVA
Muyassar IBROHIMOVA
Muslima XOLBOYEVA

Xullas, Alisher Navoiy ijodi keyingi davr shoirlari uchun ilhom manbai bo'ldi. Ular Navoiy dahosidan namuna oldilar va davrining iste'dodli ijodkorlariga aylandilar.

O'zbek adabiyotidagi muxammasnavislik an'anasi Navoiy ijodi ta'sirida yana ham taraqqiy etdi. Bu tadrijiy takomilda xorazmlik shoirlarning ham munosib o'rni bor. Ayniqsa, Nishotiy, Pahlavonquli Ravnaq, Roqim, Munis, Ogahiy, Kiromiy, Komil, Bayoniy, Otaniyoz Niyoziy, Tabibiy va boshqalar Navoiy g'azallariga badiiy etuk muxammaslar bog'ladilar. Ulug' shoir ilgari surgan umumbashariy g'oyalar xorazmlik ijodkorlar tomonidan targ'ib etildi, badiiy ifodada, tasvirda yangilanishga qo'l urildi. Bir so'z bilan aytganda, ular muxammasnavislikda ham o'z mahoratlarini namoyon etdilar.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Alisher Navoiy. (1987). Mukammal asarlar to'plami. Yigirma tomlik. Ikkinchi tom. Navodir un-nihoya. Fan.
2. Alisher Navoiy. (2021). Avvalgilarga o'xshamas. Alisher Navoiy g'azallariga muxammaslar. Yosh kuch.
3. Jabborov N. (2021). Maoniy ahlining sohibqironi. Adabiyot
4. Komil Xorazmiy. (1961). Tanlangan asarlar. (Rahmat Majidiy nashrga tayyorlagan). Badiiy adabiyot.
5. Komilov N. (1996). Tasavvuf yoki komil inson axloqi. Birinchi kitob. Yozuvchi.
6. Otaniyoz Niyoziy. Qo'lyozma. Shoirning avlodlari qo'lidagi devon.
7. Salayeva M. (1993). Navoiy va Xorazm shoirlari. Murabbiy
8. Sarimsoqov. B. (2004). Badiiylik asoslari va mezonlari.

“HAYRAT UL ABROR” DOSTONIDA KO'NGIL TALQINI

Zilola AMONOVA,
BuxDU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, f.f.d.,

Zarina NAFETDINOVA,
Ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada Alisher Navoiy “Xamsa”sining ibtido dostoni bo'lmish “Hayratul abror” dostoni tarkibidagi ko'ngil bobi g'oyaviy-badiiy tahlilga

tortiladi. Tahlil davomida nasriy bayon va sharhlashga ham e'tibor qaratiladi. Shuningdek, shoirning badiiy mahorati bilan bog'liq mulohazalar ham beriladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Xamsa", "Hayratul abror", ko'ngil, sharh, nasriy bayon, badiiy mahorat.

Аннотация

В статье идейно-художественному анализу подвергается центральная глава эпоса Алишера Навои «Хамса» «Хайратуль аброр», являющаяся началом эпоса «Хамса». Прозаическое описание и комментарии также подчеркиваются на протяжении всего анализа. Также дается обзор художественного мастерства поэта.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Хамса», «Хайратуль Аброр», сердце, комментарий, прозаическое описание, художественное мастерство.

Abstract

In the article, the heart chapter of Alisher Navoi's "Khamsa" epic "Hayratul Abror", which is the beginning epic of "Khamsa", is subjected to an ideological and artistic analysis. Prose description and commentary are also emphasized throughout the analysis. A review of the poet's artistic skills is also given.

Key words: Alisher Navoi, "Khamsa", "Hayratul Abror", heart, commentary, prose description, artistic skills.

Ma'lumki, inson Sharq mumtoz adabiyotida jami yaratiqlar orasida eng buyuk, sharaf toji bilan siylangan yuksak maqom egasi sifatida e'tirof etiladi. Shu bois, inson ko'ngli va uning ta'rifi bag'ishlangan asarlar yoki asarlar tarkibida maxsus boblar ham yaratilgan. Mazkur an'ana Alisher Navoiy tomonidan ham o'ziga xos tarzda davom ettiriladi. Shoir "Hayrat ul abror" dostonida ko'ngil ta'rifi uchun maxsus bir bob kiritadi. Ko'ngil ta'rifi dastlab nasriy sarlavha bilan boshlanadi:

Ko'ngul ta'rifidakim, ko'ngul tilagandek qililmaydurur va aning vasfin sohibdilliqg'a mavsuf bo'lg'on kishidin o'zga kishi bilmay durur. Ko'ngulsiz roqim xomasin raqamkash qilmoq va bu raqam savodi bilan ko'nglin xush qilmoq (..).

Tabdili: Ko'ngul ta'rifidakim, ko'nguldagidek ta'rif qilish qiyin va uning sifatlarini sof ko'ngulli kishidan boshqa odam bilmaydi; g'amgin qalamkash qalamini ishga solmoq va shu qalamning qora yozuvlari bilan ko'ngulni xushlamoq .

Nasriy sarlavhadan so‘ng, ko‘ngil ta‘rifi berilgan baytlar boshlanadi. Subhi azal – Alloh odam xokini guliston sun’ (yaratdi) etdi. Shoir Alloh yaratgan gulistonda nasim – yoqimli shabada esdi. Bu gulistonda sunbulu sarvi gulu rayhon borligini tanosib orqali ifoda etadi:

*Subhi azal qildi chu dehqoni sun’,
Odamiy xokiyni gulistoni sun’.
Esti nasimi bu guliston sari,
Sunbulu sarvi gulu rayhon sari,*

Ayni misralardan so‘ng, shoir insonga ruh berilganligiga ishora qilib, “tan gulshaniga kirdi ruh”, deya etirof etadi:

*Kim bu rayohing‘a etishti futuh,
O‘ylaki tan gulshanig‘a kirdi ruh.*

Alloh maxluqotlari orasida eng buyugi insondir. Bu fikr “Tin” surasining 4-oyatida o‘z ifodasini topgan: “Batahqiq, Biz insonni eng yaxshi suratda yaratdik”. Insonga Xoliq ilohiy ruh ato etgan. Alloh amri bilangina jon, ruh Odamga o‘rnashdi. Mazkur fikrlar Qur‘oni Karimning “Sajda” surasining 9-oyatida “So‘ngra uni rostladi va uning ichiga O‘z ruhidan pufladi...”. “Qisasi Rabg‘uziy”da ham bu voqea quyidagicha ifodalangan: “... Jonga yorlig‘ bo‘ldikim, Odamning taniga kirgil teb”. Alisher Navoiy o‘z mulohazalarini davom ettirib, Allohning olamni yaratishdan maqsadi – inson, insonni yaratishidan “g‘araz” – maqsad esa KO‘NGILni yaratmoq edi, deydi:

*Ermas edi anda g‘araz hech gul,
G‘ayri ko‘ngulkim, g‘araz erdi ko‘ngul.*

Shoir ko‘ngil ta‘rifida tashbehlarning eng sarasini, ohorlisini ishlatadi. Ya‘ni jism gulshan bo‘lsa, ko‘ngil undagi g‘unchadir:

*Eyki ko‘ngul vasfi bayon aylading,
Sen bu ko‘ngulni ne gumon aylading.
Gulshani jisming aro gul g‘unchasi,
Bitsa gumon etma ko‘ngul g‘unchasi.*

Ko‘ngil so‘zining tilimizda arabcha va forsha dil, qalb kabi sinonimlari mavjud bo‘lsa-da, bu so‘zlarga nisbatan keng qo‘llanuvchi hamda poetik timsol darajasiga ko‘tarilgani ko‘ngildir. Lug‘atlarda “ko‘ngil – kishining his – tuyg‘u kechinmalari manbai; yurak, qalb, dil, xotir, yod, fikr, xayol, ixtiyor, har narsaning markazi, o‘rtasi – deb sharhlangan”. Qolaversa, xalq og‘zaki ijodida ham ko‘ngil bilan bog‘liq “ko‘ngil bermoq”, “ko‘ngil olmoq”, “ko‘ngil ko‘yi” kabi bir qancha iboralarning mavjudligi yoki xalq qo‘shiqlarida ko‘ngilning tarannum etilishi ham mazkur tushunchaga so‘z san‘atining barcha sohalarida keng murojaat qilingani ko‘rsatadi. Mumtoz

adabiyotimizda ham ko‘p qo‘llanilgan poetik timsollardan biri. Hazrat Navoiy ham lirik she‘rlari bilan bir qatorda “Hayrat ul- abror” da maxsus bob ajratganligi bejiz emas. Shoir ko‘ngil ta‘rifini davom ettirar ekan, ruju‘ asosida fikr rang-barangligiga erishgan. Chunki yuqoridagi misrada ko‘ngilni g‘unchaga tashbeh qilgan bo‘lsa, keyingi baytda “g‘uncha emas, qon erur, yo bo‘yalib qon aro paykon” deya ta‘riflaydi:

*G‘uncha emaskim, bu ko‘ngul qon erur,
Yo bo‘yalib, qon aro paykon erur.*

Ma‘lumki, ko‘ngil so‘zi so‘zi tilshunoslik nuqtai nazardan mavhum ot so‘z turkumiga mansub sanaladi. Navoiy ham ko‘ngilning na shakli, na rangi, na bo‘yi (hidi) bor, ammo har nedin kerak ekanligiga keyingi baytda urg‘u beradi:

*Yo‘qki, bu bir shakl durur rangu bo‘,
Har ne kerak bo‘lsun, agar bo‘lsa bu.*

Ko‘ngil sifatlarini davom ettirgan shoir har nimaki yaratilq joni bor, jismning joni esa bu g‘unchasifat ko‘ngilda ekanligini, ammo bu ko‘ngil ham dajjol (eng yaramas, eng vahshiy, inson dushmani)da ham, nabi (payg‘ambar)da ham mavjudligini ta‘kidlash bilan ko‘ngilning turli shaxslardagi turli mavqeiga ishora qiladi:

*Gar bu durur har nimakim joni bor,
Jismida bu g‘uncha sifat qoni bor.
Ham oni dajjol topib, ham nabi,
Iysi bila tengmu bo‘lur markabi?
Gar bu esa Xoja, o‘zin muttasil —
Qaysi ko‘ngul birla degay ahli dil*

Navoiy ko‘ngilga katta e‘tibor qaratar ekan, qaysi ko‘ngil muttasil o‘zni desa, ya‘ni o‘z manfaati uchun jazm qilsa, unday ko‘nguldan “to‘ngul”-umid uz, - deydi. Bu o‘rinda mutasavvuf Ahmad Rifoyniing quyidagi fikrlarini eslash joiz: “Qalb bir go‘sht parchasidir. Ayni paytda shu bir parcha go‘sht, ya‘ni qalb nurlar yig‘iladigan joy erur. Allohning yaratgani yaxshilik va yomonlik bir yerga to‘planadigan maskandir. Ayni shu zaylda aks ettirgani yaxshilik va yomonlik tuyg‘usiga qarab qalb bir qiymat kasb etar”. Navoiyshunos olim R.Vohidov “Har qalay xazina (ko‘ngul) bag‘ridagi ezgulik yoxud yovuzlik urug‘larining qay tomonga qarab harakatga kelishi dunyo muvozanatini belgilaydi. Insonlar o‘rtasidagi mehr-oqibat, himmat, shafqat, samimiyat va odamiylik munosabatlari ham ko‘ngulga bog‘liqdir” – deb yozadi. Darhaqiqat, xalq og‘zaki ijodida ham ko‘ngil insoniylik asosi sifatida e‘tirof etilgan “Ko‘ngil kirini yetti daryoda

yuvsak ketmas” kabi maqollar borki, ko‘ngil uchun poklik va soflik muhimligi aks etib turadi:

*Bu xud emas jazm sen istar ko‘ngul,
Gar bu ko‘ngul bo‘lsa sen andin to‘ngul.*

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, ko‘ngil so‘zi – yurak, qalb, dil so‘zlari bilan ma’nodosh. Ammo ko‘ngil barchasidan keng qamrovli va ustundir. Bu ustunlikni ham xalq og‘zaki ijodi namunalarida, ham mumtoz adabiyot durdonalarida ko‘rishimiz mumkin. Navoiy ham ayni masalalarni keyingi baytda zikr etib, ko‘ngilning “bo‘stoni roz” (bo‘ston -bog‘, gulzor, chaman; roz - yashirin, maxfiy) ekanligini, shuningdek, quds (poklik, tozalik, muqaddas) harimida jilvasozligini ta’riflaydi:

*Buki ko‘ngul dersen erur bu yurak,
Ism ko‘ngul birla anga mushtarak.
Ko‘ngul erur bulbuli bo‘stoni roz,
Quds harimida bo‘lub jilvasoz.*

Qolaversa, shoir nazdida jannati a’loning “royiha”si (yoqimli hid, is) ham ko‘ngil, “partav” (yorug‘liq nuri) “misboh” (nur)i “tajallo” (jilvalangan) etgan ham ko‘ngildir:

*Royihai jannati a‘lo ham ul,royiha
Partavi misbohi tajallo ham ul.*

Navoiy ko‘ngil ta’rifiga xotima yasar ekan, yuqorigi baytlarida keltirgan “so‘fiyi sohib dil” haqidagi mulohazalariga ham yakun yasaydi. Ya’ni uning (“so‘fiyi sohib dil”ning) etagini tutmoq uchun “emas dast ras”- qo‘l yetmaydi, faqat Navoiyga “bir rishta” – ip, bog‘liqlik bo‘lsa bas. Navoiy bu o‘rinda jon ipining haqiqiyat, asliyat, hayyi mutlaq (Alloh), ya’ni o‘sha buyuk nur rishtasiga ulab yuborilishidan umidvor tarzda yakunlaydi:

*Gar etagin tutmoq emas dast ras,
Tushsa Navoiy sari bir rishta bas.*

Xulosa qilib aytganda, Sharq mumtoz adabiyotida alohida timsol darajasiga ko‘tarilgan obrazlardan biri ko‘ngildir. Chunki insonni yaratgan Xoliqi olam uning qalbini nazargoh qilib belgiladi. Bu esa ko‘ngilni yuksak maqomga ko‘tardi. Hatto olamlar qiblasining ko‘ngil ka’basicha qadri yo‘q. Shuning uchun barcha ijodkorlar, jumladan, Alisher Navoiy o‘z asarida ko‘ngilga maxsus bob ajratdi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 4 – жилд. Тошкент: Фан, 1985. – 634 бет.

2. Amonova Zilola Qodirovna, Akhrorova Zufnunabegim Rizvonovna. The Role of Romantic Poems in Hussein's Work. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences. 2022/5/4, Stranitsy 126-131
3. Navoiy Alisher. XX jildlik. VII jild. Hayrat ul -abror. –Toshkent, 1990 – 389 s.
4. Tojiboyeva Ozoda. Navoiy “Xamsa”sining nasriy bayonlari: prinsiplari, mezonlari, usullari. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (phd) dissertatsiyasi avtoreferati. –T.: 2019.
5. Bozorova N. Alisher Navoiy g'azallarida ko'ngil obrazi. –T.:Fan. 2009.

ALISHER NAVOIY IJODIDA “YUSUF VA ZULAYHO” MAVZUSI

Dildoraxon ABDULLAYEVA,
filologiya fanlari doktori, dotsent,
Andijon davlat universiteti
dildora.abd@mail.ru (+998 90 544 70 28)

Аннотация

Maqolada Alisher Navoiyning “Tarixi anbiyo va hukamo” asaridagi Yusuf a.s. bilan bog'liq voqea tahlilga tortilgan. Alisher Navoiy asaridagi bu sayyor syujet Qur'oni karim hamda boshqa “Yusuf va Zulayho” nomli badiiy dostonlar bilan qiyoslanadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiyning nasriy va ilmiy asarlari, “Tarixi anbiyo va hukamo”, Yusuf payg'ambar qissasi, “Yusuf va Zulayho” dostoni.

Аннотация

В статье анализируется мотив о пророке Юсуф в произведение Алишера Навои “Тарихи анбиё ва хукамо” (“История о пророках и правителях”). Этот бродячий сюжет в творчестве Алишера Навои сравнивается со Священным Кораном и другими эпосами под названием «Юсуф и Зулейха».

Ключевые слова: прозаические и научные произведения Алишера Навои, «Тарихи анбиё ва хукамо», повесть о пророке Юсуфе, эпос «Юсуф и Зулейха».

Abstract

In the article Yusuf a.s. the incident related to is analyzed. This traveling plot in the work of Alisher Navoi is compared with the Holy Qur'an and other epics called "Yusuf and Zulayha".

MUNDARIJA

ALISHER NAVOIY VA MUMTOZ ADABIYOT

Ibrohim Haqqul (O‘zbekiston). Muhabbat va ma‘rifat devonlari.....	3
Maqsud Asadov (O‘zbekiston). Navoiy qit‘alarida “Falon” obrazi talqini.....	8
Nurboy Jabborov (O‘zbekiston). Alisher Navoiy ijodining islomiy-ma‘rifiy asoslari.....	16
Qodirjon Ergashev (O‘zbekiston). Tarixiy nasrning yuzaga kelishida Alisher Navoiy asarlarining o‘rni.....	27
Zebo Qobilova (O‘zbekiston). Amiriyning Alisher Navoiy g‘azallariga bog‘lagan taxmislari	35
Baxtiyor Fayzulloev (Tojikiston). Qo‘qon adabiy muhitida Navoiyga izdoshlik.....	40
Ergash Ochilov (O‘zbekiston). Huvaydo ijodida Navoiy an‘analari.....	46
Burobiya Rajabova (O‘zbekiston). “Xamsat ul-mutahayyirin”ning avvalg‘i maqoloti xususida.	56
Otabek Jo‘raboyev (O‘zbekiston). Alisher Navoiy haqidagi ayrim asarlar xususida.....	64
Salatin Ahmedova (Ozarbayjon). Алишер Наваи и суфизм.....	73
Zulayho Rahmonova (O‘zbekiston). Alisher Navoiy asarlarida irfoniy g‘oyalarning turkiy talqini.....	78
Ulbo‘sin Ametova (O‘zbekiston). Kubraviylik ta‘limoti va Alisher Navoiy ijodi.....	85
Barno Isoqova (Qirg‘iziston). Navoiy she‘riyatining Uvaysiy ijodiga ta‘siri.....	91
Dilmurod Asqarov (O‘zbekiston). An‘ana, adabiy ta‘sir va badiiy tasvirdagi yangilanishlar.....	96

ALISHER NAVOIY ASARLARI POETIKASI

Hamidulla Boltaboyev (O‘zbekiston). Alisher Navoiyning muammoshunos shogirdi va uning milliy adabiyot tarixidagi o‘rni.....	101
Nazora Bekova (O‘zbekiston). Navoiy-Foniyning turkiy va forsiy g‘azallarida badiiy mahorat masalasi.....	109
Dilshod G‘ayipov (O‘zbekiston). Navoiy g‘azallariga xorazmlik shoirlarning muxammaslari xususida ba‘zi mulohazalar.....	117
Zilola Amonova, Zarina Nafetdinova (O‘zbekiston). “Hayrat ul-abror” dostonida ko‘ngil talqini.....	123
Dildoraxon Abdullayeva (O‘zbekiston). Alisher Navoiy ijodida “Yusuf va Zulayho” mavzusi.....	128
Ilyos Ismoilov (O‘zbekiston). Iskandarning shoxi bo‘lganmi?.....	134
Tohir Xo‘jayev (O‘zbekiston). Mazmundagi o‘xshashlik va tasvir xilma-xilligi (Navoiy she‘riyati asosida).....	142
Sirdaryoxon O‘tanova (O‘zbekiston). Alisher Navoiy asarlaridagi etnik nomlarning lisoniy-badiiy ahamiyati.....	145
Dilrabo Kazakbayeva (O‘zbekiston). Alisher Navoiy mug‘anniynomalari murakkab strukturali janr sifatida.....	151
Elnura Qurbonova (O‘zbekiston). Alisher Navoiy ijodida nur timsoli.....	157